

Alain Reyniers

A cigányok kiirtása a második világháború során

Különös sors a cigányoké. Az V. és a XII. század között több migrációs hullámban hagyták el Északnyugat-Indiát, míg végül 1150 körül feltűntek a Boszporusz partján. Három évszázaddal később végigutazták szinte egész Európát. Sajátos, keleties megjelenésük, szokásaik és gazdasági életük ámulatba ejtette a letelepült lakosságot. A cigányokat azonban, ebben az időszakban, csakúgy mint az elkövetkező évszázadok során, nem csupán a vándorló életmód jellemezte. Kétségtelenül nyugodtan éltek volna tovább nomádokként, különféle javakkal és szolgáltatásokkal látva el átmeneti környezetüket, ha fokozatosan bele nem kényszerülnek az egyre erősödő marginalizáció folyamatába. Sokáig a hűbérurak szolgálatában, állig felfegyverkezett csapatokban cirkáltak. Így jelentős erőt képviseltek a keresztény és ottomán birodalmak katonai határvidékein.

A MARGINALIZÁCIÓ ÉVSZÁZADAI

A cigányok a török fennhatóság alá eső területeken kisebb-nagyobb sikerrel beilleszkedtek a helyi társadalomba – Moldávia és Havasalföld kivételével, ahol szolgásgorba kényszerültek. Nyugaton ezzel szemben az egyre inkább a megszilárduló királyi hatalom és egy szigorú erkölcsi rend céltablájává váltak. A XVII. században a nyugat- és közép-európai cigányságot koldusok és csavargók gyülekezeteként tartották számon, és a zsidósághoz hasonlóan az elnyomó törvények sújtotta számkivetettek osztályába sorolták őket. Többekévé bizarr, érzéketlenségről tanúskodó hipotézisek születtek a cigányok Európán kívüli eredetéről. Nyelvük tanulmányozása során fény derült az indoeurópai nyelvcsaláddal való kapcsolataikra. A XIX. században a romantikus bűvölet és a kispolgári rettegés – két tényező, amely jelentősen hozzájárult a csavargók elleni harc megerősödéséhez –, illetve a fajelméletten osztályozási mániájának együttes következményeként a cigányság, hol mint fennmaradt árja lakosság, hol mint vad népesség, elkorcsosult és társadalmilag deviáns csoporttá vált.

A XX. század elején Európa összes iparosodott nagyhatalma valóságos jogi és közigazgatási arzenált vonultatott fel, hogy védelmet biztosítson „a cigányok és más aljas népek” ellen. Franciaországban, főként az 1870-es francia-német háború idején, a vándorközösségekkel szembeni klasszikus vádak az ellenség szolgálatában folytatott kémkedés gyanúja is súlyosbította. 1895. márciusában nagyszabású népszámlálást tartottak a nomádok és a cigányok körében. *Bertillon* prefektus új személyazonosítási jogrendszert dolgozott ki, amelyet mozgó csendőrörsök segítségével valósított meg. Egy 1912. júliusában hozott törvény elrendelte a nomádok emberméréstani jegyzékbe vételét, és különféle diszkriminációs ellenőrző intézkedéseket vezetett be. Más országok ugyanezt az utat követték. Így például Csehszlovákia, ahol 1927-ben kötelezővé tették a „nomád-igazolvány” használatát. Egy 1933-as Belgiumban tartott országos vizsgálat célja szintén az ott élő nomádok felkutatása volt: lefényképezték őket, ujjlenyomatot vettek tőlük, majd bekerültek a *Közbiztonsági Osztály* nyilvántartásába. Ellenszolgáltatásképpen mindazok, akik belga állampolgárságukat nem tudták bizonyítani, egy három hónapra szóló „menetlevelet” kaptak. Ezt a dokumentumot azután 1941. december 12-én, amikor már az egész ország a Wehrmacht megszállása alatt állt, egy belügyminisztériumi körrendelet alapján „nomád-igazolvánnyá” változtatták.

A CIGÁNYSÁG HELYZETE A NÁCI NÉMETORSZÁGBAN

Ebben az összefüggésben különleges helyet foglal el Németország, ahol a népesség biológiai szabályozására irányuló átfogó törekvés hatására a rendőrségi nyilvántartási rendszer bevezetése is jóval gyorsabban zajlott, mint a szomszédos országokban. *Alfred Dillman* rendőrtanácsos 1899-ben Münchenben létrehozta a „cigány veszély” elleni biztonsági szolgálatot, 1905-ben pedig, a francia népszámlálás mintájára, vaskos könyvet szerkesztett (*Zigeuner-Buch* címmel), amely a Bajorország-

ban élő-vándorló cigányok személyleírásait tartalmazta. 1926-ban, engedve a nacionalista pártok folyamatos követeléseinek, miszerint átfogó szakértői vizsgálatot kellene elrendelni a németországi cigány népesség ügyében, a müncheni rendőrség kezdeményezésére országos konferenciát rendeztek, amelyen egységesítették a cigányellenes törvényeket. Teljes volt a zűrzavar: sokak szerint a cigányok esetében genetikailag meghatározott bűnözési hajlamról van szó. Az ellenséges hangulatot még tovább hevítette a nácik uralomra jutása. A cigányok a német állampolgárság biológiai alapon történő meghatározásáról szóló viták középpontjába kerültek. Meghívott szakértők igazolták, hogy a cigányokat jogosan tették biológiai indexre. Mivel a cigányság indoeurópai eredete vitathatatlan tény volt, a náci teoretikusok a javíthatatlan bűnözőkre vonatkozó törvényhez folyamodtak, amely kimondja, hogy minden *aszociális* egyén (vagyis mindenki, aki viselkedéséből következően nem képes beilleszkedni a németek biológiai közösségébe) mint bűnös, büntetendő. Megindult az etnikai leértékelés folyamata. A szakértők azon dolgoztak, hogy bebizonyítsák: a cigányok nemcsak aszociálisak (e nézethez nagyban hozzájárult a rendőrség klasszikus elképzelése is a nomád veszélyről), de az összes alsóbbrendű faj közül is a legelejtesebbek. Integrálódásuk (hiszen számos németországi cigány letelepült) és az ebből következő vegyes házasságok csak veszélyt jelentenek a német faj tisztaságára nézve. Éppen házassági szokásaik bizonyítják legjobban, micsoda elkorcsosult faj a cigányság! Így a cigányokat önkényesen a „*Mischlinge*” (keresztezett) osztályba, a hibridek kategóriájába sorolták be, akárcsak a „fél-zsidókat”. Mielőtt azonban döntöttek volna a sorsukról, egy általános szakértői vizsgálatot indítványoztak, amellyel *Dr. Ritter*, a Birodalom népességeit eugenetikai és biológiai szempontból tanulmányozó Központi Kutatóintézet igazgatóját bízták meg. A németországi cigányok antropológiai és genealógiai vizsgálata 1937-ben kezdődött, majd a hitleri Birodalomban tovább folytatódva egészen 1944-ig tartott.

1937-től az ellenségeskedések kirobbanásáig eltelt időszakban két egymással szembenálló tábor igyekezett dönteni a cigányság sorsáról. A rendőrök tábora azt javasolta, hogy az idegen nomádokat tiltsák ki a Birodalomból, vagy gyűjtsék őket internáló táborokba, ahol a kényszermunka majd megneveli őket. A másik táborba a fajelmélet hívei tartoztak, akik a tiszta germán faj újragyarmatosító törekvéseit szem előtt tartva szintén a kiutasítás vagy az internálás mellett voltak, ehhez azonban

még egy elképzelés párosult: az egyes szakértői vizsgálatokon alapuló kiválogatás útján megvalósítható tömeges sterilizálás és az eutanázia. 1938 nyarán kezdődött meg a cigányok internálása Dachauban. Németországszerte elvakult razziák során fogdosták össze, és küldték koncentrációs táborokba a cigányokat. Egy ideig Lengyelország volt a „személtérakó hely”. Hamarosan azonban a végső megoldás elmélete kerekedett felül a rendőri elképzeléseken. Maga *Himmler* is ehhez a véleményhez csatlakozott 1941-ben: ő is arra a meggyőződésre jutott, hogy a cigányság sorsa túlságosan szorosan kapcsolódik a német faj tisztaságának a kérdéséhez. (Dr. Ritter 1940-ben írt jelentése szerint a cigányok 90%-a fajilag kevert.) 1942. december 16-án megnyílt a „családi tábor” (*familienlaer*) Auschwitz-Birkenauban.

A VÉGSŐ MEGOLDÁS

A cigányság sorsát eldöntő végső megoldás elméleti alapelve tehát nem egy csapásra, nem Hitler hatalomra jutásának a pillanatában fogalmazódott meg. Kétségtelen azonban, hogy nagyon gyorsan kézzelfogható valósággá vált. Gyakorlati megvalósítása viszont ennél jóval bonyolultabb volt, hiszen számos egyéb tényező is befolyásolta: elsősorban a háborús gondolkodásmód, amely alapján a csatolt – tehát katonailag elfoglalt, és civilek vagy katonák által irányított – területeken a lehető legeltérőbb jogszabályok érvényesültek. Fontos szerepet játszott a tudományos gondolkodásmód is, amely a várakozás politikáját hirdette, mindaddig amíg a szakértői vizsgálatok le nem zárulnak. És végül az emberek gondolkodásmódja, amely mindenkit arra ösztönzött, hogy a saját értékrendjének, meggyőzésének vagy éppen aljasságának megfelelően viselkedjen. Mindezek alapján lehet az a benyomásunk, hogy a német vezetőség kísérletei háborzongató, a pusztítás kegyetlenségével átitatott próbálkozások voltak, azt azonban nehéz meghatározni, hogy a történések közül melyik kapcsolódik egy aszociális csoport elleni harchoz, és melyik származik népi törekvésekből. A végeredmény mindenesetre az, hogy a megpróbáltatásokból egyetlen cigány család sem került ki sértetlenül.

A Harmadik Birodalomban, mint láttuk, a cigányokat módszeresen katalogizálták és internálták. Vannak azonban kivételek is. Így például 1940. decemberében az elzász-lotaringiai hatóságok Franciaországba utasították azokat a helyi cigányokat és nomádokat, akikről úgy tartották, hogy

„belső-franciaországiak”. A cseh- és morvaországi cigányságnak az a része, amely nem menekült el Szlovákiába, amikor az ország német fennhatóság alá került, jelentősen megtizedelődött. A Lengyelországban élő cigányokat először gettókba zárták, majd haláltáborokba küldték. Tömeggyilkosságok folytak Wolynban és a Kárpát-hegység más falvaiban. Deportálásokról és tömegmészárlásokról Ukrajnában, Oroszországban és a balti országokban is tudunk. Ezeket az akciókat legtöbbször az „Einsatzgruppen”-ként ismert különleges katonai alakulatok hajtották végre. Szerbiában a német hadsereg a Belgrád környéki Zemunban alapított internáló táborban rendezett vérfürdőket. Máshol a cigányokat a helyi hatóságokra bízta. A horvát usztasák például valóságos népirtást végeztek az országon belül. A Romániában élő cigányok ezreit deportálták sanyarú körülmények között a Nyitrán túli területekre. Franciaországban 1940. áprilisában a nomádok számára kényszerlakhelyt jelöltek ki. A vereség után a megszálló német csapatok kitiltották őket a stratégiaiul fontos területekről, és elrendelték az internálásukat. A szabad zónában a kényszerlakhelyre vonatkozó rendelet érvényben maradt, kivéve a Rhone deltájánál és a Pireneusok atlanti partvidékét, ahol szintén létesítettek internáló táborokat.

Ravensbrücktól Buchenwaldon át Treblinkáig, minden koncentrációs táborba szállítottak cigányokat. A „családi tábor”-ként emlegetett Auschwitz-birkenau tábor azonban külön figyelmet érdemel: az eredetileg csak németországi cigányok számára létesített táborba rövid időn belül Európa szinte minden pontjáról érkeztek cigány származású emberek. Ott családokra bomlottak, és sokáig a legnagyobb bizonytalanságban várták, mi lesz a sorsuk. A táborvezetők, *Rudolf Hess* parancsnok és *Dr. Mengele* főorvos ösztönzésére a „hadianyag” betűjelzettel ellátott cigányok – és főként a gyerekek – kísérleti nyúlként szolgáltak az egyetemi vezetőség irányította kegyetlen emberkísérletekben. A túlélőket Himmler 1944. augusztus elsején gázkamrába küldte.

A CIGÁNYSÁG HELYZETE BELGIUMBAN

Nincs pontos számadatunk arra, hogy a Második Világháború kitörésekor hány cigány élt, vagy tartózkodott ideiglenesen Belgiumban. A Közbiztonsági Osztály becslései szerint 75 idegen nomád család (hozzávetőlegesen 200 felnőtt és ugyanennyi gyerek), és ennél jóval nagyobb belga vándorlakosság élt az országban. Saját adataink alapján

ez utóbbiak három fő etnikai csoportra oszlanak: a *romák* (nagyraoszt külföldi, francia vagy norvég, nemzetiségű családok, amelyek Franciaország és Skandinávia között vándoroltak); a *manouche*-ok vagy *sintik* (belgák, németek, franciák, hollandok vagy svájciak); és az „utazók” (teljes egészében belgák). Ezek a cigány családok különböző szintű rokoni kapcsolatokkal rendelkeztek más országokban, jól ismerték a területet és a helyi népeiséget, és emellett állandóan változtatták a lakhelyüket. Az ellenségeskedések kirobbanását megelőző hónapokban németországi cigányok is csatlakoztak hozzájuk, akik az ottani begyűjtések előtt menekültek.

Ezeknek a cigány családoknak a nagy része 1940 májusában kénytelen volt elhagyni Belgiumot, és ki-kí elindult a maga útján. Voltak, akik Franciaországba menekültek, és többnyire az internáló táborokban kötöttek ki. Mások sietve visszatértek Belgiumba. A túlélési taktikák sokfélesége megosztotta a cigányságot. Sokan, főként a nagyvárosokban, névtelenségbe burkolóztak. Mások a hagyományhoz híven tovább vándoroltak. Úgy tűnik azonban, hogy nem a cigányüldözés volt a németek elsődleges célja. Egy 1940. november 12-én kelt határozat kimondta, hogy Antwerpen környékén és a két Flandriában tilos bármiféle vándorkereskedelmet folytatni. Ez a határozat némileg módosult 1940. decemberében, amikor az *Idegenrendészet* kötelezővé tette a „nomád-igazolvány” használatát, és ezzel tovább tágitotta az ellenőrző intézkedések körét. A hétköznapiakban mindez nem okozott különösebb felfordulást. Sok cigány emlékszik még arra, hogy milyen jó viszonyt tudtak kialakítani a német katonákkal az állomáshelyek közelében. Mások azokat az erőteljes ellenőrzéseket idézik fel, amelyeket általában letartóztatások és sorozatos eltűnések követtek. Nem kizárt, hogy számos németnek vélt cigányembert letartóztattak, és besoroztak a Wehrmachtba.

1943-ban végképp elmergesedett a helyzet. Februárban kilenc cigányt tartóztatott le a német rendőrség Antwerpenben. Májusban a SIPO (Német Biztonsági Rendőrség) elé került az ügyük, és novemberben már Auschwitzban voltak. Feltehetően Himmler parancsára, 1943. október végéig az összes Észak-Franciaországban és Belgiumban élő cigányt letartóztatták. Csak kis részüknek sikerült megmenekülni. A többiek a malines-i Dossin kaszárnyában gyűjtötték össze. Decemberben újabb, Franciaországban elfogott „belga” cigányok csatlakoztak hozzájuk. Összesen 351 cigány hagyta el Malines-t 1944. január 15-én, az Auschwitz felé tartó Z jelzésű vonattal. Közülük csupán tizenket-

ten tértek vissza a háború végén. Belgiumból több konvoj nem indult a haláltáborokba. A megszállók felhagytak a nomádok üldözésével. Az a gyilkosság pedig, amelyet öt „utazó” ellen követtek el 1944. július 20-án reggel Werpinben (Hotton közelében), inkább az ardenni ellenállástól megcsömörlött német csapatokban eluralkodó zűrzavarral magyarázható.

KONKLÚZIÓ

Rengeteg cigány pusztult el a nácik és bérgyilkosaik akcióiban. Több tízezer bizonyosan, sőt egyesek szerint az áldozatok száma ötszáz-hat-százezerre, vagy még annál is többre becsülhető. A kivégzések nagy része a koncentrációs táborokon kívül zajlott, és főként Európa keleti részén. Nehéz ezekre a kegyetlenségekre kézzelfogható bizonyítékot találni, és egy ilyen vállalkozás hosszú és türelmes kutatómunkát igényel. Egyes szerzők, a cigányok állítólagos aszociális természetére hivatkozva, vitatják a népirtás tényét. Mások viszont azt állítják, ahogyan ezt láthattuk is, hogy a cigányüldözés kiváltó okai szoros összefüggésben álltak a német biológiai identitás megteremtésével, és azzal az ügyes érvelési csúsztatással, amely a klasszikus rendőri harcot az alkalmazott biológia irányába tolta el. Kivárás, bizonytalanság és következetlenség hatja át a cigányok kiirtását célzó náci politikát. Az azonban tagadhatatlan, hogy mindazokat, akik e tragédiáért felelősek, egy határozott gondolat vezérelte: a „cigány veszély” radikális megszüntetése. Önmagában az a tény, hogy az auschwitzi „családi táborba” szállított felnőttek és gyerekek emberi mivoltát egyszerűen semmibe vették, kellően alátámasztja a végső megoldás elfogadását.

A nomádok ellenőrzésére irányuló rendőri elképzelések a háború utáni Európában is továbbéltek. Kártékony hatásukat még Németországban is kifejtették, ahol a hatóságok a koncentrációs táborokból szabadult cigányok egy részétől megtagadták a nemzeti identitást bizonyító okmányokat. A társadalmi be-nem-illeszkedésre való hivatkozás hangsúlyos szerepet kap annak igazolásában is, hogy miért utasították vissza egyéb volt koncentrációs táborbeli foglyok esetében a háborús károk megtérítését. Ezek az események nem tűnnek el minden utóhatás nélkül. Bár a rasszista nézetek egy időre vesztek erejükből, gyakran újra felbukkannak, főként amikor cigányok által elkövetett bűncselekményekről van szó. A rasszizmus újjáéledésének nyilvánvaló jeleit tapasztaljuk a mai Közép- és Kelet-Európában is, a kommunista rend-

szerek bukását követő általános erkölcsi és gazdasági válság velejárájaként. Annyi bizonyos, hogy a népirtás tényének tudatosulása számos cigány esetében a kulturális és etnikai identitás újraalkotását eredményezte. Az értelmiség behatóan foglalkozik a több évszázados marginalitás és a náci fajirtás kérdésével; a költők szégyenbélyeget sütnek a múlt gyalázatos eseményeire. A pária-sors elleni tiltakozás fontos szerepet játszik a cigányság mint transznacionális kisebbség elismertetéséért vívott küzdelemben.

MEGJEGYZÉS:

Az itt közreadott tanulmányom megírásában igen hasznos segítségemre voltak az alábbi szakirodalmak:

ASSEAO, Henriette: „*La spécificité de l'extennation des Tsiganes*” („A cigányok kiirtásának sajátosságai”). In: Heinz Wissmann et Yannis Thanassekos: *Révisions de l'Histoire, Totalitarismes, crimes et génocides nazis*, Paris, 1990., pp. 131-143.

– „*Contrepoint: la question tsigane dans les camps allemands*” („Ellenpont: a cigányok helyzete a német táborokban”). In: Annales E. S. C., május júniusi különszám, szerk.: Lucette Valensi, 1993., pp. 567-582.

BERNADAC, Christian: *L'Holocaust oublié. Le massacre des Tsiganes. (Az elfelejtett Holocaust. A cigányok lemészárlása.)* France-Empire, Paris, 1979.

KENRICK, Donald és PUXON, Grattan: „*Destins gigans. Des origins a la „solution finale”*.” (Cigány sorok. A kezdetektől a „végső megoldásig”) Calmann-Lévy, Paris, 1974.

PESCHANSKI, Denis: *Les Tsiganes en France. 1939-1946. (A cigányok Franciaországban. 1939-1946.)* Editions du CNRS, Paris, 1994.

SIGOT, Jacques: *Un camp pour les Tsiganes ... et les autres. Montreuil-Bellay 1940-1945. (Egy tábor a cigányoknak... és másoknak. Montreuil-Bellay 1940-1945)* Editions Wallada, Bordeaux, 1983.

GOTOVICH, Joseph: „*Quelques données relatives a l'extermination des Tsiganes de Belgique.*” című cikke részletesen tárgyalja a „belga” cigányok helyzetét a második világháború során, az 1944. január 15-én Malines-ből indított Z jelzésű konvojra vonatkozó kutatási adatok alapján: („*Néhány adat a belgumi cigányok kiirtására vonatkozóan*”). In: Cahiers d'histoire de la Seconde Guerre Mondiale, Bruxelles, 1976., pp.161-180.

Rupp Anikó fordítása

